

Az, a mi e dolgozat elején föltárult, arra mutat, hogy a határozott tények inkább ellene szólnak Szilády véleményének, mintsem annak föllállítását ajánlanák. Utóbb kiderült, hogy a verses mű a Rajmundus-féle szövegen vagy egyrészt ennek egyik archetypusán emelkedik föl. Pelbárt azonban nem használhatta a kész Rajmundus-könyvet, épen korábban bekövetkezett halála miatt; maga sem írhatta azt a verses művel együtt, mint bebizonyult; a Pomeriumnak egynémely pontja pedig arra mutat, hogy a kérdéses vitapontoknak szóban forgó szövege alig feküdhett előtte. Az eredmény legalább in az, hogy a *verses Katalin-művet Pelbárt inkább nem írhatta, mint írhatta.*

Tudjuk, hogy helyzetünk nagyon nehéz. Itt nem csupán véleményről van szó, de oly valamiről, a mit az idő már belerögzített az emberekbe. A sokszoros emlegetés után szinte biztosnak tekintik már a legtöbbben, a mi magában épen nem az, és az időnek varázsához, a mely a tévedéseket is képes biztos igazságoknak zománczával vonni be az emberek szemében, itt a kiváló tudós tekintélyének varázsa is hozzájárult. De végre is, a tudományos olvasmányban ép úgy el kell távolítani az idolákat, mint a kutatásban, s részünkről nem ok nélkül állítottuk fel a kérdést ily értelemben: volt-e szükség a Pelbárt-hypothesisre? Követelték-e azt pozitív tények és nem ellenezte-e bármi, a mi mellett a logikai szabályok szerint hypothesisist föllállítani nem szabad? S e kérdésre a felelet, úgy hiszszük, meg van adva. Ki lehet mondani, hogy míg esetleg valamely váratlanul előkerülő adat nem találkozik, a tudományos álláspont a verses Katalin-legenda kérdésében a következőket mutatja: 1. A verses mű több forráson alapszik. Ilyen Pelbárt Pomeriumának elbeszélése, Rajmundus szövege és még egy forrás, melyből a csillagiósásra vonatkozó részek származnak; 2. a verses mű nem régibb 1504-nél. Egyéb föltevés alkotására egyelőre adat egyáltalában nincsen, s másrészt az első pontban kifejezett állítás nagyon is összevág a magyar codex-iró hittudományának népiesebb voltával, sőt feledékeny és contamináló eljárásával is, mely a Pelbárt vaskövetkezetességű dialektikáját fordítás alkalmával nem egyszer elnyomorítja.

DR. HORVÁTH CYRILL.

SIEGWART.

Petőfi Sándor még ösmert olyan vén dámákat, kik leány éveikben sok könnyet hullattak Siegwart siralmas történetén. Petőfi már gúnnyal emlegeti, hogy könyves állványaikon csak két regény díszlik: Siegwart és Kártigám. Ez utóbbiról Beöthy Zsolt szólott, mi pedig Siegwartot akarjuk szemügyre venni s végig kísérni kialakulása, diadala és bukása történetét.

I.

Sieewart német termék, Miller I. Márton írta 1776-ban. Miller 1750. december 3-án született Ulmban. Atyja falusi lelkész volt Leiphamban, később tanár Ulmban. Idylli élet folyhatott a kis falusi lelkészházban, hisz költőnk jóval később is hasonló boldogság után vágyódik; 1775. szeptemberében írja barátjának Kaysernek, ki az idétt már híres zenész volt: »Lelkész vagyok és szeretnék egykor egy falusi család atyja lenni. A parasztot szeretem — — a városi község nagy nekem.« (»Die Grenzboten.« 1870. IV. 432.) Ideáljában is azt keresi, hogy »a falusi életet, a csendet, nyugalmat, a boldog bizalmasságot és a költészetet« szeresse. (Schmidt: »Charakteristiken.« 186.) Természete e vonásának kifejlésében nagyban befolyhatott a szülei ház, hol a béke és egyetértés képei mosolyogtak eléje s megőrizték ingerlő bájaikat mindvégig.

Pályáján fölötte biztatóan indult meg! Korán áldozván a muzsáknak, ulmi tanárainak buzdító szavai kísérték útjában a tübingai egyetemre, majd 1770 októberében a göttingaira, hol Bürgerrel megösmersedve, egyik alapító tagja lett a göttingai költőtársaságnak, az u. n. »Dichterbund«-nak. Költői egyénisége ez években nyert határozottabb színezetet. Mint dalköltőt, különösen »Nonnenlieder«-jei által, rövid időn szélesebb körökben megkedvelték. Társai pedig valósággal bámulták dalainak friss és üde hangját.

A göttingai Dichterbund külső története eléggé ömeretes, (l. Jegyz. I.) legyen szabad azonban egész röviden vázolnom. A társaság 1772 szeptember 12-én, egy szombat este, künn a szabadban megalakul, azon czélból, hogy a költészetet ápolja, Klopstock eszméit és kultuszát terjeszse, a Wieland-féle lascivitást gátolja, szóval, mint ezt Miller kifejjezi:

Durch deutsche Lieder mache
Sich jeder seines Landes wert!
Und lebe fromm!
Und sei ein warmer Lieder-freund!

Hetenként összegyűlnek, felolvassák munkáikat, megbeszélték és megbírálták azokat s a legjavát a Boie által szerkesztett Musen-almanachban kiadták. A társaság már az első esztendőben nagyban hódolt a Klopstock-kultusznak, mire 1774-ben Klopstock Göttingába megy, hol ünnepélyesen fogadják, terveket szőnek a jövőre és mindegyik egy-egy verset farag tiszteletére.

Mikor Miller a következő évben Lipcsébe megy, a Bund feloszlik, Miller pedig rövid lipcsei tartózkodása után utazni megy, s augusztus havában Ulmba tér vissza. Ideje valódi és képzelt szerelmeiről megemlékeznünk, bár Miller sohasem érzett mélyen és igazabban. Csinos külalakjáért tetszéssel fogadták a társaságokban (arczképét Lavater közli: »Physiognomik« III. 215.), őt pedig

egy sentimentalis sóhaj, melegebb kézszorítás, szerelemre lobbanott, bár ép oly könnyen ki is ábrándult aztán minden baj nélkül. Göttingában Stock Lujzába szeret, de csak távolból imádhatta, mikor pedig 1775. ápriljában a Karlsruhéból hazatérő Klopstockot Hamburgba kíséri (*Muncker: Klopstock's Leben* 467.), beleszeret Klopstock egy rokonába, Schmidt Máriába, megkéri, de kosarat kap. Nem lövi magát föbe, hanem útnak indul s Braunschweigon át Mündenbe megy, hol von Einem rektor leányába — Lottéba — szeret s jegybe lép véle. Ezután rövides schweizi kirándulásban vesz részt s őszre Ulmba tér vissza.

Ez év (1775) szeptemberében írja Kaysernek: »Holnapután a lelkészvizsgát teszem s most mindenféle scholastikus egyveleget kell átolvasnom.« (*Die Grenzboten*, 431.) E vizsgát letéve kinevezik gymnasiumi tanárnak, de sorsával elégedetlen. Ez idétt ösmerkedik meg s lép szoros baráti viszonyba a szerencsétlen Schubarttal, kinek 1777-ben történt elfogatásakor átveszi Schubart lapjának, a »Deutsche Kronik«-nak, szerkesztését, leveleket ír érdekében Klopstockhoz, (*Lappenberg, Klopstock's Briefe*, 352.), de hasztalan, Schubart sorsán ki sem segíthet, a családnak azonban hű barátja maradt mindvégig.

A mi Lotte iránt érzett szerelmét illeti, melyről Schmidt Erich oly megsemmisítő gúnynyal beszél (*Charakteristiken*, 192—195.), hiszen az tulajdonképen nem is volt szerelem! Lottét alig egypár napig ha látja, a leány sentimentálismusa meghatja, Miller fellobban az ifjú szív hevével, de nem a komoly férfi következetes számításaival. El is vette volna, ha a lánynak atyja nem emelt volna kifogásokat, ha a leánynak nem lettek volna oly nagyszámban udvarlói, kik rövid időn feledtették véle Millert, ha (mint 1785-ben Lotte írja) nem akadt volna rágalalmazója is, ki befeketíté a leány előtt, s végül, ha Ulmban — a teljes közelben! — nem talált volna egy szerető leánykára, ki odaadóan s melegen ragaszkodott hozzá! Mikor megkérő levelére — még 1775-ben — feltételekkel teljes levelet kapott, ezt írja Vossnak: »Ha a lány nem szerfölött szeret, s kedvemért nem utazik ezer mérföldet is, úgy nem kell. Igazam van?« Nem könnyelműség bontatta fel vele viszonyát, hanem helyzete s különösen két körülmény. Az egyik, hogy nem szerette igaz szerelemmel Lottét, a másik, hogy Spränger Magdát szerette meg, kiről így ír Vossnak: »Lelke már rég enyém volt, de nem volt szabad figyelembe vennem, mert azt hittem, hogy Lottének szerelemmel tartozom. Később minden megváltozott. A lány maga a természet és ártatlanság, van esze, de mély érzelme is.« A lány ekkor 17 éves volt, atyja, aki vendéglős volt, rövidre rá meghalt, valamint anyja is s a lány Millerre 5 évig várt, ki őt csak 1780 június 27-én veszi nőül, a mikor jungingeni lelkésznek megválasztották.

Jegyben léte alatt írja meg Siegwartját, 1776-ban, ami őt rövid időn hirneves emberré teszi s az általános tetszés közepett

egyremásra írja meg regényeit, melyeknek azonban aesthetikai szempontból kevés, igen kevés értékük van. Regényírói működése közben¹ egyremásra nyer el újabb állásokat, így 1781-ben tanári állást az ulmi gymnasiumnál, 1783-ban pedig az ulmi dóm hitshónokává lesz. Elete végeig (1814. június 21.) különböző hivatalokat viselt Ulmban, most tanácsos, majd hitshónok, tanár, végül pedig dékán.

1783-ban ezt írja róla egy látogatója, Stäudlin: »Szárzság és elviselhetetlen hidegség, paraszti gyengés büszkeség, zugalódó természet és az udvariasság teljes hiánya alkotják jellemének legfőbb vonásait.« S miből következteti mindezeket? Mert nejjével szemben nem bánt a legudvariasabban, de hisz nem is találta meg benne azt, amit keresett, ellenkezőleg, kínozta szerelmével és féltékenységgel, nem ajándékozta meg gyermekekkel, mikre ugy vágyott, később pedig elveszté bájait, már pedig ha mindez összejárszik, nem igen alkalmas finom és nyugodt kedélyállapot teremtésére.

Honnan veszi azonban a színeket gúnyos képéhez Schmidt, mikor őt »közönséges rationalistának« nevezi, ki pipaszó mellett, elzárva a világtól, csak a vendéglő törzsasztalánál feléledve lebzselné végig napjait, az irodalommal s annak újabb mozgalmaival mit sem törődve? (Allg. Deutsche Biogr. 752.)

Hiszen mindennek, ha így történt volna is, megvan a maga érthető oka. Újabb regényeit kigúnyolja a kritika s el lévén zárva a világtól, az eszmék egymásutánja, fejlődése és hullámszása alig jut el ulmi magányáig s az irodalmi világban történekről kivételesen, ha egy-egy látogatójától értesül. Nicolai, Haug, Stolberg Frigyes, Salis, Klinger, Matthisson meg-meglátogatják, ez utóbbi 1794-ben is azt írja róla, hogy »dalait szerteszéjjel énekelik az országban«. (Briefe II. 81.) 1804-ben Voss is meglátogatja feleségével együtt s augusztus 29-től szeptember 17-ig nála is marad. Közben, 12-én megünnepelik a »Dichterbund« alapításának emlékét, melyre Miller egyébként is s gyakorta vissza szokott emlékezni. Ó! hisz akkor volt ő ereje virágjában, telve nagy reménységgel, teremtő ösztönének duzzadó teljében! Ulmban nem voltak barátai s csak ifjonti emlékeinek élt.

Ami azonban megörzé az életnek: vallásos meggyőződés. Predikációi bizonyítják. Schmidt nem értette meg Miller lelkének belső tartalmát, mikor gúnya nem csupán az érzelő író ellen, hanem az ember ellen is fordul. Történeti szempontból merően igazságtalan. De nem is igaz, hogy Miller üres rationalista. Kazinczyhoz írott levelében is vallásos érzelme lép előtérbe s buzdítja

¹ (1.) Briefwechsel dreyer akad. Freunde, 1776; (2.) Geschichte Karls von Burgheim, 1778; (3.) Gesch. Karl und Karoline, 1783; (4.) Gedichte, 1783; (5.) Briefwechsel zwisch. einem Vater und sein. Sohn, 1785; (6.) Geschichte Gottfried Walthers, 1786; (7.) Predigten, 1776; (8.) Neue Predigten, 1790; (9.) Sechs Predigten, 1795. Lásd Goedecke: Grundriss II. 700. (a régi kiadást.)

a boldogságra való törekvésre, melynek egyetlen útja az erény és a vallás! Miller szomorúan bár, de belátta, hogy nem igazi költői tehetség s lelkiismeretes tanár, szívvel lélekkel odaadó lelkész akart lenni. Polgártársai illetően működését el is ösmerték s ő nyugodtan szállt sirjába, szárnyatörött ambícióval, de nem minden dicsőség híján, mert hatott korára, lelkének talán legbetegebb oldalával: ifjonti érzelmességével. Dalait és regényeit rég elfeledték, de *Siegwartjának* legalább emlékét megőrzi az irodalomtörténet mindenha, mert kifejezést tudott adni kora egy hangulatának s a magyar irodalomtörténet szempontjából is nevezetes. Hozzá fűződik nem egy jelentős és kiváló, az izlést és nyelvet érintő mozgalom emléke!

J e g y z e t e k. I. *Prutz*: Der Göttinger Dichterbund, 1841; *Sauer*: u. a. D. Nat. Litt. 49. köt.; *Herbst*: Voss's Leben, I.; *Muncker*: Klopstock's Leben; *Redlich*: Chiffernlexikon, 1875; *Weinhold*: Boie's Leben 1868, s az irodalomtörténetek idevágó fejezetei.

II.

Egyetemi tanulmányai befejeztével, 1775-ben Ulmba vonul vissza s szeptember 22-én írja Kaysernek: »Valami nagyobbhoz fogtam,« október 16-án: »nagyobb munkámról szóbelileg.« A következő év márcziusában Schubart már megjegyzi: »Bizonyára tudod, hogy min dolgozik Miller. Siegwartja fölséges kép.«

A regény 1776 végén megjelenik s a következő évben már második kiadást is ér, hisz a közönség valósággal elkapkodta, mint a hogy ezt Millernek Bürgerhez írott leveleiből tudjuk. (Briefe an und von Bürger II. 214.) Miller 1777 márcziusban tudatja Kayserrel, hogy regénye átdolgozásán fárad, »mert két szerzetestől a kolostoréletre vonatkozólag pompás adatokat kapott. E szerzetesek egyike tanítványaival olvastatja a regényt és szeretné, ha az összes kolostorokba bevezetnék.« A második kiadás előszavában nyilvános köszönetet is mond segítőinek, kiknek nevét szerénységük eltitkolni kényteté.

Honnan e nagy hatás?

Millernek sikerült a kor egy hangulatát durván hatalmas képből kifejezni. Mig előzői: Richardson, Rousseau, Goethe a polgári élet festése közben annak szenvedélyes elemét, sőt magát a szenvedélyt rajzolták, Miller korának egy finomabb hangulatárnyalatát: a tette képtelen sóvárgást, a lassú sindeveszést, a könnybe fuló merengést rajzolta. Bizonyos, hogy St.-Preux és Julia nélkül nem jött volna létre Werther és Lotte, de közöttük mégis nagy a különbség, miként nagy Werther és Siegwart között is. Rousseau is fellobbanó érzelmet rajzol, melyet egy sajátságos erényphilosophia és deistikus vallásosság lenyűgöz. Goethe a szenvedély merész és tiszta erejét, a fatalismus győzelmét, a természetesség küzdelmét a ceremóniával, a szokással és kisszerű célszerűséggel, a szerelem viaskodását a józan okossággal festi. Igen, Wertherben szen-

vedély, Siegwartban csak epedés él. St.-Preux, az Uj-Heloise első részében lánghoz és buzog, Siegwart mindvégig csendes könyhullatásokkal emészti magát. Wertherben nincsen is érzélgés, Siegwartban csak az van. Werther érzelme tiszta és világos, Siegwarté ködös és vízenyős. Brandes (Hauptströmungen I. 41) csak szerencsétlennek tartja Wertheret, de még melancholiát sem lel benne, Siegwart sem tud a melancholiáig emelkedni, ő érzélgős, tette képtelen, a minő kora! Jól jegyzi meg Prutz: »Mínthogy mindenha s jelesen Németországban, azok száma, kik szívesebben beszélnek és sírnak, nagyobb volt mint az energikus és tette vágyó természeteké, nem is csodálkozhatunk, hogy Siegwart sikere pillanatra felülmulta Wertherét is.«

Igen, Siegwart Werther ellenképe, bár a részletekben kimutatható Werthernek reá gyakorolt hatása. Nem egyazon hangulattól fakadt s nem volt egyazon hatásuk sem. Rehberg szerint Werther hatása nem a részvét szülte köny volt, hanem az a fájdalmas érzés, hogy nem lettek olyanok, mint a minők Werther. Míg Siegwartnál érezték, hogy önmaguk képe. Werther megrázta olvasóit, Siegwart megriktátá.

Meghatja különben e kor embereit minden. A tudat, hogy élnek, a vallásos színezetet nyert szerelem, a barátság, a természet élvezete, a hold, a pacsirta, a zene, az ének, a táncz, a költészet, az elválás, a találkozás, a részvét, hiszen a szív vallása mindent átölel! Schubart írja Kaysernek: »Szeretném, ha ott lennél, mikor a Duna partján sétálgattunk Millerrel s oly bensőleg éreztük, hogy élünk s az Istenhez köszönő könyvekkel tekintettünk fel.« Mert könyben olvad fel ezidétt minden érzélem, »a szelíd gyöngeség, a tetlen merengés édes önkívülete, az édes düh, a szelíd bágyadttság, a merengő fájdalom« stb. (a hogy e korban az érzelmeket meghatározzák az érzélgés lázába esett emberek). Semmler latin bucsúbeszédét Baumgartenhez könybe lábbadt szemekkel mondta el, hallgatói is sírtak, lakásán is sírt, elgondolva, hogy oly drága személyektől kell megválnia, inasa is sírt, sírt az egész útjában s mikor haza érve átnyujtá atyjának Baumgarten levelét, sírásra fakadt az is. (Semler önéletrajzából.)¹

Ez érzélgés a *pietiszmusban* gyökeredzik. A Spener Fülöp megindította mozgalom, — mely a belső és új embert, a szív emberét követelte, telve hittel, mindent átölelő szeretettel, megtagadva minden egyház befolyását s a »szív vallását« hirdette, mystikus képzelgésekben gazdag vallásosságot ápolott és nevelt s lágygyá, olvadozóvá tette az emberi kedélyt, — a XVIII. század közepe táján nagyban elterjedt Németországban. A sivár közviszonyokból jól esett a csendes belsőbe menekülni. Már Menzel

¹ Bővebben l. *Schmidt*: Richardson, Rousseau és Goethe, 1875. — *H. Grimm*: Goethe, 1887. — *Kamprath*: Siegwartfieber, 1877. — *Haraszti*: Chenier, 1890.

rámutatott ez okra. (Gesch. d. d. Dichtung III. 99.) A nép nagy része egy félig barbár nemesség járma alatt nyögött, hozzájárult ehhez a szívtelen burokratia törvénytelen nyomása, a nemzeti lelkesedés teljes kihalta, a polgárság állásának jogtalan és mélyen átértett ferdesége, trivialis szokások és a papság tompa racionalismusa. E sivár, nyomasztó külvilágból az ábrándok világába menekültek s csak egy küllökésre volt szükség s a könyhullás zsilipje fölszakadt. E küllökést a költők adták meg, kik a kor érzelmét magukba szívták s képbe öltöztették, hangot adtak néki, kiszínezték minden árnyalatában. Átragadt e láz az olvasókra is; templomokat építenek a barátság tiszteletére, oltárt állítanak a lakószobákban a jótékonyságnak, »Rousseau gondosan kicsiszolt körmondatokban dicséri a vadon élet bájait s a másodrendű költők madrigálokban ábrándoznak arról, minő boldogság volna meztelenül aludni egy őserdő közepén«. (Taine: Franciaország. alak. I. 253.)

Ily hangulatvilágból fejtett ki Miller Siegwartja. Feladatunk, motívumait vizsgálva, kimutatni, mit vett megfigyeléseiből, mit olvasmányáiból s miként alakult ki a műgész.

Miller alakjai *szívének történetét* akarta megírni s e történet elemeit sok helyről szedte össze. Siegwart Xavér egy tisztartó fia s falun éli át gyermekkorának napjait. A gyermekkor rajzához saját életének apró mozzanatait dolgozta fel, hisz Miller is oly nőiesen lágy kedély, mint Siegwart, ki mélyen vonzódik a szép és csendes természethez, ott hagyja játszótársait, hogy a mező virágainak örvendezzen, hallgassa a madarak dalát s álmadozzék a patak morajánál. Az ifjúvá nevededett Xavér egy kapuczinus kolostort látogat meg apjával, a mi oly nagy hatást gyakorol reá, hogy elhatározza életpályának a szerzetesit választani. Jacobi írja (Winterreise), hogy mily nagy hatással volt reá is a kolostor áhítatba borító csendje. E motívumot is életéből merítette szerzőnk, ő is meglátogatta a gүнzburgi kapuczinus kolostort, mint azt Klopstockhoz írt egyik levelében olvassuk (Lappenberg kiad. 298.), ami reá is nagy s mély hatást gyakorolt. Az, hogy regényétől fogva gyakran felhasználja a kolostori életet motívumnak, azidét nagyszámú utánczókra talált. Már 1770-ben megjelent Seyboldnak: »Hartmann, eine württembergische Klostergesch.« cz. regénye; 1782-ben: »Pater Hyacinth,« 1782-ben: »Verfolgungen des Pater Vartung von Winkopp; 1804-ben: »Paradies der Liebe, ein Klosterroman,« Schad-tól; »Sophie Berg, ein Beitrag für geheimen Gesch. des Klosterlebens,« Albrecht-tól, 1781; stb. Prutz azt tartja róluk, hogy a tárgyban rejlő hatásos részleteket jobban kiszínezték, mint Miller, de szerzőnknek nem is ez volt célja.

Siegwart a kapuczinus kolostorban szívélyes fogadtatásban részesül apja régi ösmerőse, Pater Anton szerzetes részéről, ki őt egy hétig magánál tartja. Időközben a környékbeli falvakba mennek alamizsnát gyűjteni, Pater Antont angyalként üdvözlők

mindenütt, mi szintén mélyen meghatja Siegwartot s tanúivá leszünk, mint szelidíti meg a jó Pater a dühös gazdag parasztot, kinek fia egy szegény leányt akar elvenni s csak a Pater szavára enged. Ez episod Siegwart jövő sorsának miniature ellenképe! Episodok bevegítése, s épen a parasztság köréből, igazi *Werther-hatás*, bár a nép szeretete Rousseau-ban is erősen kifejtett. »Valomásai«-ban írja, hogy szíve csak a parasztokhoz vonzza. »Az új Heloïse«-ben St. Preux nem győzi a parasztság egyszerű szokásait dicsérni, különben is a földművelés az emberiség legszebb foglalkozása s emlékeztet az elmúlt aranykorra. De Werther az, ki oly igazi szeretettel fordul a nép egyszerű fiához s hasonlítottait, képeit oly előszeretettel, homéri szélességgel veszi köréből.

Hogy Siegwart eleget tehessen szíve kívánalmának, hogy kapuczinus baráttá lehessen, tanulnia kell s apja a günzburgi piarista-gymnasiumba viszi. Ó! de az elválás! Testvérétől, szeretett Theresé-jétől, ki oly szenvedélylyel beszél le tervéről, de siker nélkül, apjától, kit oly érzőgőn szeret . . . minő sentimentalisan aprólékos rajz! A gymnasiumi élet, Krónhelm Vilmos iránt kifejlődő barátsága, tanulmányainak menete, egyre előtérbe emelkedő sentimentalis zeneszeretete, a két ifjúnak közös vágyaik, rajongó vallásosságuk, Klopstock-tiszteletük, természetük és vonzalmaik a széphez, a jóhoz, a kültermészethez s a sentimentalismushoz, — mindezt Miller unalmas részletességgel számolja fel. E motívumok nagy részét *göttingai* emlékeiből szedte össze. Az *excentrikus barátság* példái a »Dichterbund« éveiből merítvék. Tudjuk, hogy mennyire szerettek falura menni a »Dichterbund« tagjai, zsebükben Klopstock »Messias«-ával, vagy Kleist »Tavaszc«-ával, a fűben heverészve, élvezve a szabad természetet! (*Sauer*, D. N. L. 49. köt. XVI.) Nem testvéreknek nevezik-e őket is egymást, mint Siegwart és Kronheim? S mikor Stolberg Kopenhágába távozik, minő fájdalmas érzéssel válnak meg tőle. Voss elegiát ír »Stolberghez« (192.), jegyesét pedig hosszasan tudósítja a sok könyről, mely elfojt és a szomorúságról, melybe őket a barát távozása süllyeszté. (U. o. XXIII.) Még abban a diákoshangú levélben is, melyet Klingerrel közösen írnak Kaysernek, felcsendül egy-egy sentimentalis hely a barátságról: »Ja du allmächtige Freundschaft — (stopf mir doch auch eine Pfeife!) — wer dich einmal fest ans Herz gedrückt hat, dem ist immer wohl bei Sonnenschein u. Regen.« Siegwartnak és Krónhelmnek elválásukkor érzett fájdalmuk, mely most oly tulzottnak látszik, tulajdonképen nem is túlzott. E sentimentalis barátságra számtalan példát hozhatnánk fel. A korabeli levelezésekben olvashatunk ilyen kifejezéseket: »A legédesebb kéj reád gondolni.« »Részeg vagyok, mert szeretsz.« Levél olvasásakor és írásakor egyaránt zokognak, egy drága barát arczképét meghatva csókolgatják, ha felkelnek csókkal üdvözlik egymást s találkozáskor »a szerelem tengerében usznak«, távozáskor »a fájdalom fertőjébe süllyednek«,

A természetimádás is Millernek *göttingai* korszakából való, bár határozottan Rousseau- és Goethe-hatás. Rousseau a szenvedélyes természetet festette, mely kedélyének a legjobban megfelelt, s Goethe volt az, ki Wertherjében a csendes szépségek kiszínezésében, a természetbe való teljes elmerülésben, a részletek rajzában művészkedett. Nála, Klopstock hatása alatt, a természettisztelet vallásos színezetet ölt s ez az, mi Miller-re is hatott, mi egyrészt pietistikus rajongásával, másrészt föltétlen Klopstock-tiszteletével szorosan összefügg. De ide vezethetjük vissza Siegwartnak érzékenységét a holdfény, a csalogány, a zene és ének iránt is. Vegyük ezeket rendre!

Fentebb kiemeltük a göttingai társaság hatalmas *Klopstock-tiszteletét*. Ki csodálkozik tehát azon, hogy regényében Miller valószínű Klopstock-apostolnak csap fel, nevét egyre emlegeti s igazi vallásos rajongással. A szerelmesek a Messiásra esküsznek örök hűséget, mint a török a Koránra! De Klopstockon kívül még *Kleistot* is szeretik ifjaink s almafa alá heveredve olvassák könyk és édes elragadtatások árjában, mialatt a fa levelei a könyv lapjaira hullnak s fájdalmasan szentelnek egy-egy könyzapot a korán elhalt költő emlékének! De Petrarcat és Homért, Ossiant és Youngot is szeretik, hisz ez utóbbi elmélkedései a halál- és halhatatlanságról, a barátság és az erényről oly »édesen meghatók«, oly »nemesen édesek«. *Pietistikus hajlamait* sem lehet mellőznünk, mely szintén korának egyik fővonása s Millernek egyik lelki sajátsága. Ő a szív istenét tisztelte, kinek templom minden szoba, hol a vallást ápolják s jót cselekesznek. Siegwart is, Krónhelm is vallásos rajongók, kik el nem mulasztják az imát, a vasárnapi istentiszteletet soha, sőt Siegwart a templomban látja meg legelőbb kedvesét, Mariannát is! E vallásos rajongásnak legjobb példája Sophia alakja, s különösen annak mystikus és érzelő naplója, melyből megtudja Siegwart, hogy életében mennyire szerette őt s hogy érette ment kolostorba s hogy azt reméli, hogy »egykor szízi menyasszonyaként lép eléje a másik, a bizonyára boldogabb világon.« *A holdfény* sajátságos szépségeire is göttingai korszakában lesz Miller figyelmessé és beléajtja ezt alakjaiba. Siegwart, Therese, Marianna, Krónhelm mindnyájan imádják a holdat, irnak hozzá verseket, bámulják halaványságát s könyeznek távollétén, mint ahogy versben énekelte meg Hölty, Salis, Matthisson s Miller is. Egy helyt pl. »Siegwart órákig bámulja a melancholikus holdat s képzeletében Mariannája lelkét gondolta oda, e gondolat valósággá szilárdult előtte s rajongása szárnyain a holdba röppent.« Hasonlókép vonzódnak Miller alakjai a *zenéhez és énekhez* is. Miller ugyan bevallja Kaysernek: »Ich selbst spiele nicht,« — de hozzá teszi »aber ich liebe die Musik ausserordentlich und fühle sie.« S alakjai valósággal kéjelegnek a zenében. Siegwart »énekel Mariannával a hallgatóság bámulatára egy duettet, Ihre Stimmen waren wie das leise Lis-

pehn der Liebe, stiegen mit einander in den Himmel, und wieder mit einander in das Grab hinab und klagten.« (586. lap.)

Ime ezek azok a göttingai motívumok, melyeket Miller regényében alakjaira ruházott. Folytassuk ezek után a regény cselekvényének vázolását.

Siegwart és Krónhelm tehát kebelbarátok lesznek s mikor ez utóbbi látogatóba megy atyjához, Siegwart elkíséri. Tanúja lesz az öreg Krónhelm zsarnoki kegyetlenkedéseinek s a többi közt egy szegény parasztasszonyt ment meg a biztos halálból. Itt alkalmoszerűnek vélte Miller egy kegyes prédikációt mondani, a minthogy prédikációval telten telve is regénye. S ez egyik fölötté jellemző sajátosága művének, melyet *Richardson-hatásnak* tudhatunk be. Richardson Addison moralisáló ujságaiból indulván ki, már Pamelája címlapján kifejezi célzatát: »hogy az erény és vallás elveit ápolja és fejleszse a mindkét nemű ifjúság lelkében.« Moralis és theologiai prédikációkkal tömik tele regényeiket, ő is, utánczó is, pl. Hermes (»Sophie utazásai«) és Knigge (»Seelberg Lajos története«) s Millernek is Cicero mondása lett jellegévé: »a természet arra tanít, hogy hasznos dolgokat műveljünk.« Erényt, józanságot, istenfélelmet, jószívűséget, emberszeretetet, jótékonyt hirdető műveiben s előszavában kijelenti: »jeder Roman sollte, meinem Ideal nach, zugleich unterrichten.« Megkülönböztet műveiben fő és almorált s Kazinczyt levelében arra kéri, hogy előszavában nyomósan utaljon Pater Anton szavaira, melyben az Siegwartot bátorítja, megfeddi s arra oktatja, mikép emberelje meg magát s hogy tanulja meg eltérni a sors csapásait! Ez szerinte regényének főmorálja! Igaza van Taine-nek (Angol irod. tört. IV. 34.), hogy ez a folytonos papolás már sok s »jöllaktunk vele s hogy ma a legtürelmesebb olvasó is megémelyedik, ha három ezer lapon át nyelte az érzélgős izetlenségeket«, de Miller korában ép ez tetszett, e miatt kedvelték, ez volt hatásának fő oka, hisz az olvasóvilág a regényekből akarta a hasznos szabályokat, a szabatos erkölcsöt, az illemt és a cselekvési indokokat meríteni, megtanulni. Magyarországon is ép ez szerzett pl. a Kártigámnak is polgárjogot a polgárság tornáczos házaiba, az asszonyok csendes kamaráiba. (*Beöthy*: Szépprózai elbeszélés tört. I. 254.)

Mikép Siegwart Krónhelmet, ugy Krónhelm viszont Siegwartot kíséri el szülőházába s belészeret hősnünk nővérébe Therésébe. E szerelem fejlődését, az egyes jeleneteket Miller *saját élményeiből* meríti. Maga Therése és Marianna is olyanok, a minőnek ideálját elképzelte Miller: »Mein Mädchen muss weinen können, und Thränen lieben. Thränen der Freude und der wehmütigen Zärtlichkeit sind für mich das süsseste in der Natur.« Schmidt Erich (Charakteristiken 183—195.) Vosshoz irt leveleiből kimutatta, hogy Krónhelmnek Theresával folytatott szerelmeskedése a legapróbb részletig Miller kalandján alapszik, melyet ő a mündenji

lánykával, a kis Lottéval élt át. Ő is bejárta Lottéval a mezőt, mint Krónhelm Therésával, segített Lotténak a virágok ápolásában, együtt olvasták a Messiaszt, hallgatta Lotte zongorajátékát, mialatt a lány merengve és sóhajtva, leeresztett hajjal tekint költőnkre, Miller is megsebesíté virágszedés közben kezét s Lotte köté be, ők is meglátogatják egy lelkész ismerősüket, ők is egy kis féltékenykedés után csókolják meg egymást először, merengve járnak be holdvilágos estén a mezőt . . . . De végre is válniok kell. Hasonlóképp zivataros este van s ők egyedül maradnak, elhatározva, hogy együtt töltsék fenn virasztva az éjet, titkos csókváltások, sóhajok és könnyek, a váláskor zokogás stb. Ép úgy, mint a regényben!

De Miller egy új motívumot sző be: a *társadalmi állás* közt fennálló kínai falat, mely elválasztja a nemest a polgártól, mert Krónhelm nemes ifjú s Therése csak egy tisztartó leánya. Az öreg Krónhelm nem is egyezik bele e házasságba, miként nem Marianna atyja a Siegwartéba. E motívumon alapszik a regény *conflictusa*, ez az, a mi miatt a legtöbb könyv elfolyik, mely különben e korban motívumnak önkényt kínálkozott s mellékesen Wertherben is megtalálható, de előbb és hatásosabban már Rousseau kiemelte »Uj Heloïse«-ében. Minél jobban érezte a polgári osztály, hogy tehetségben, műveltségben, szív- és érzelem-finomságban egyenrangú a nemességgel, annál kínosabban vették a fennálló ellentétet, s költők és bölcsészek ennek jogtalanságát képekben és elméletben mindüntalan kiemelték, s ez végre is összejátszva több körülménnyel, a forradalom kitöréséhez vezetett. »Siegwart,« mint oly regény, mely korában rendkívül kapós volt, e fejlődésben valóban nagy szerepet is játszhatott! Sőt Schiller »Ármány és szerelmé«-ben az öreg Krónhelmnek brutális viselkedését Therése atyjának házánál, jelentős motívumként felfogva, azt művésziösen fel is használta. Ugyanaz a társadalmi ellentét lesz Siegwart boldogságának megörlője. Miután sikerült kedvesével, Mariannával, Fischer udvari tanácsos lányával megösmernedni, ki tud énekelni is, szereti a holdat, merengő és ábrándozó, — mint Miller ideálja! — s egy bál alkalmával megvallják egymásnak kölcsönös szerelmüket, a lány egy falusi nagynénjénél boldog napokat töltenek el, Siegwart lemond tervéről s nem a papi, hanem a jogi pályára lépne, s Kronhelm is boldog lesz atyja halála után, mert elveheti Therésáját: a sors közbe vág, az öreg Fischer ellenszegül, megveri lányát, kolostorba zárja, Siegwart azonban keresésére indul, de nem sikerül rábukkannia. A báljelenet Werther e motívumának grotesk tulzása, itt sírnak és csókolóznak felváltva, merengnek és szótlantul egymásra pillantgatnak a szerelmesek, e báljelenet különben a korabeli érzékeny regényekből általán nem szokott hiányozni, »Adolf levelei«-ben is megvan; a brutális atya Rousseau Juliájának atyjához hasonlít, ki szintén megveri lányát, mikor megtudja, hogy az St.-Preux-be

szerelmes; miként Werther, úgy Siegwart is, Marianna is gondosan őrzik a kedvestől kapott emlékeket; s miként Werther szereti a gyermekeket, úgy Siegwart is rajong értük; Marianna is szeret fonni, mint Goethe Lottéja, a mi Siegwartot Homérra emlékezteti, miként Werthert; így, mint látjuk, egy-pár kisebb vonást Miller Wertherből is merített. Viszont Rousseautól vette a maximák kedvelését, melyekkel teleszórta regényét, de szellemes mondások helyett inkább praktikus tanácsok ezek, melyek inkább illemkönyvbe vagy egy tánczmester ajkaira illenek; Rousseau »Uj Heloïse«-ből vette az érzékeny katonatiszt alakját is, kihez Therése baráti jóindulattal ragaszkodik.

Siegwart hosszas keresés után, egy ösmerőse révén megtudja, hogy melyik kolostorban él Mariannája, kertésznek átöltözve bejut a kolostorba, de nem sikerül kiszabadítani kedvesét, halála hírére kapja s mérhetetlen fájdalomában barátnak áll. E kertésznek öltözés régi novellette-motivum, már Boccacio is felhasználta Masettó-ról mondott beszélyében. Egy alkalommal hősünket egy haldokló apáczához hívják, hogy adja meg annak a végvigaszt. Ez apácza Marianna, kinek halálhíre csak álhir volt. Láttára Siegwart ájulásba esik s mikor magához térve kedvesét halva látja, beteg lesz, javultával sírjához lopózik és ott hal. Ez érzékeny vég illő befejezése sentimentalis regényünknek!

E regény alakjainak két közös vonásuk van: az egyik, hogy érzékenyek, a másik, hogy cselekvésre képtelenek.

Siegwart és Krónhelm az »érzékeny ifjú« typusa, miként Therése és Marianna az »érzékeny lány«-é. Miller az életből, önmagából és különböző regényekből állítja össze vonásaikat, de élő alakká nem bírja összealkotni egyiket sem, ahhoz kevés a költői ereje. Inkább a részletek hatottak, mint az egész. Ez ifjak és leányok, ezek a »szép lelkek,« »nemes szívek,« »édes kedélyek,« »csendes alakok,« — a hogy elnevezik egymást, — könyeznek, ha valaki nemesen megszorítja kezeiket, ha óhajtanak valamit, ha sápadt önsanyargatók képét szemlélik, ha martYROK életét olvassák, ha a haldokló ágyánál állnak, ha az embertárs nyomorának közvetlen tanúivá lesznek, ha segíthetnek az atyai szigor szerencsétlen áldozatain, ha barátjaiktól elválnak, ha ösmerősökkel találkoznak, ha boldog órák emlékeire pillantanak; könyeznek elalvóban, könyyeznek felkelőben, a gondolatra, hogy Istennek tetsző dolgot visznek végbe, könyeznek az első levél megírásakor, ha összekapnak valamely csekélységen s ha kibékülnek az első kérés szóra, ha hegedülnek, ha énekelnek, ha álmodnak vagy féltékenykednek, ha csókolódnak vagy szerelmet vallanak, ha buslakodnak s ha örülnek, hálából és jószívűségből, fájdalomból és a kínzó kétely közepett, meghatva és ábrándozás közben, holdfényben és zivatarban, versírás előtt és után egyaránt! . . . .

Ez »Siegwart« legjellemzőbb sajátsága, ilyen alak Sophie is, — ki Xavérba szeret, de nem nyer viszontszerelmet és kolostorba

vonul, — ilyen Krónhelm és kedvese Therése, Xavér és az ő Mariannája: könyzaporba fulnak mindannyian! De nemcsak »Siegwart«-ban, hanem a kor érzékeny regényeiben, »Adolf levelei«-ben (melynek két magyar feldolgozója is akadt: Kazinczy és Csóka József), az összes Werther-utánezatokban, Hermes és La Roche asszony műveiben, Sterne »Yorick«-jában, a Goldsmith »Wakefieldi lelkész«-ében egyaránt.

De »Siegwart« alakjai egyszersmind cselekvésre képtelen lények, mintha valósággal holdkórosak lennének. Siegwart csak szeret, de nem *küzd*, csak szenved, tűr, de nem harcol, Kronhelm csak utazgat és végre is a véletlen segíti meg, s a nők? Ezek a halavány, a holdba szerelmes lánykák, kik csak csókolni, túrni és szeretni tudnak, no meg zongorázni és néha szóni-fonni is! De a modern nő egyéniségének varázsát hasztalan keressük bennük! Részletrajzaival unalmas lesz, érzékelésével émelygős Miller! Mig Goethe mesterien elemezi Wertherének hangulatait, Miller unalmas szárazsággal sorol fel egyhangú eseményeket! Csak epizódjainak egypár ügyesebb vonása az, a mi érdekes benne, bár ezek is csupán művelődéstörténeti szempontból. Scherer ezeket a »durván naturalisticus helyeket« kiemelte! (Irod. tört. 672.) Igy különösen sikerült alak az a tisztartóné, kit erősen »schakri-niroz«, hogy vendégeit, Krónhelmet és Siegwartot, nem vendégelhetette meg augsburgi kolbászszal.

Stylje is sajátos: Ossian és Goethe nyelvének egyvelegje. Miller azt tartja, hogy »aki Ossiant szereti és érzi, kell, hogy jó ember legyen«. Ossian nemcsak tartalmáért tetszett, egy kultura nélküli világba vezetve olvasóit, hol nincsenek társadalmi ellentétek, hol mégis mindent bájos szomorúság hat át, de tetszett styljeért is, mely sötét, homályos, telve inversióval, rhythmussal és zenével. Miller nyelve is rhythmikus szinezetű, sokhelyt szaggatott, a mi által nevetségesen furcsa hangzásúvá lesz. Mert a tartalom és a külforma nem fedik egymást, az ő unalmas részletezése nem való Ossian tömör nyelvére. Mikor pedig Goethét az inversiók, szóalkotások és alliterációk mezején utánozza, hogy költői koloritot adjon nyelvének, nagy vereséget szenved, tehetetlenségét árulja el.

De mert — mint kifejtettük — korának bizonyos belső hangulatát fejezte ki, a közönség körében kapva kaptak művén, sőt dicsőítői is akadtak az irodalomban, utánezói pedig fölös számban. Lássuk csak a korabeli bírálatokat.

Míg a modern kritika hevesen kikél Miller érzélgős regénye ellen (*Hettner*: G. d. deutsch. Litt. 168.), korában érzékeny versekbe foglalták, mint a minő az a kis 35 lapra terjedő versezet: »Siegwart és Mariana, románcz három énekben« (Cuba, 1777.), s a »Frankfurter Gelehrte Anzeigen«, melyet akkor Deinet Konrad udvari tanácsos szerkesztett, 1776-ban (597. lapon) egész elragadtatással ír a »szelid bájos szerzőről«, a ki neki elysi tájakat nyitott meg, melyekben vándorolni a legmagasabb élvezet. Majd alább:

»Romlatlan, mesterkéletlen érzelme a természetnek és az ép oly szép erénynek, s hogy te — Millertől kifejezve, legalább ép oly sok nyílt szívre találnál, mint a magas óda zugása, az eposz dörgése és Shakespeare drámáinak nyelve! — Ha Jakobi egykor e szent esküt tévé s megtartá: Hagedorn és a természet legyenek örökké vezéreim, ezentúl az ifjú költő ilyen esküdjön: *Miller és természet, ti legyetek vezéreim!*« Az elragadtatás ily dagályos hangjai mellett találkozt az azonban Miller ócsárló bírálatokkal is, s Merck a »Teutscher Merkur«-ban (1777. 255—257.) csodálkozik azon a lármán, mely utczaszegeleteken és piacon Siegwart nevétől visszhangzik, s nem hiszi, hogy oly tisztartók, kolostorok valósággal létezzenek, minőket Miller rajzolt. »De — folytatja — olyan tanulók és lánykák igen, kik szerelmesek egymásba, verseket csinálnak, a holdban hisznek, szép könyveket olvasnak, a szülők ellenére házasodnak, s mindezt kiváló erénynek tartják. Ebben a modorban tovább folyhat a historia s nem látni be, hogy mért van vége ép a harmadik kötettel?« E kritikára írja Miller Kazinczynak, »hogy bírálói — kik látták, hogy ifjú olvasói csak léha szerelmeskedést olvasnak ki művéből, — azzal vádolták őt, hogy Siegwartjában ezt akarta tanítani és elérni. Hallgattam, mert szívem e vádtól felmentett: de titokban fájt nekem, hogy jóakaratot így félreösmerni és rosszra magyarázni tudnak.« Ezért kéri Kazinczyt, hogy előszavában figyelmeztesse olvasóit a főmorálra, s jelentse ki, hogy Siegwart nem példa a szerelmeskedésre, hanem a tévedésre, melyre a szív csábíthat.« (Kat. lev. I. 34.)

De író-barátjai sem fogadták egyhangú lelkesedéssel. Justus Moser hevesen kikelt az érzékeny regények ellen egyáltalán (Julian *Schmidt*: G. d. deutsch. Litt. II. 678.), Bürgernek (Briefe I. 373.) sok benne a köny és csodálkozik, hogy mért nem dobtá ki házából a tisztartó az öreg és goromba Krónhelmet; Voss (Briefe III. 191) a styl vizenyőssége ellen kelt ki; az »Almanach der Belletristen« (1782. 139.) Siegwart lágyságát gúnyolta ki.

Sőt paródiákat is irtak Siegwarta. 1780-ban »Siegwart der Zweite« (Leipzig és Wertheim), című prózában irt paródia jelent meg, de 1777-ben egy verses is. *Bernritter* Frigyes, a gúnyversíró (1754—1803) írta ily cím alatt: »Siegwart vagy a kedvese sirján nyomorultán megfagyott kapuczinus« (Mannheim), s nagy tetszést aratott.¹

Sőt »Peter Lebrecht«-jében *Tieck* is kigúnyolta: »Der neue Siegwart, eine Klostersgeschichte« cím alatt. (Kap. 12.)

E bírálatok, utánzatok és paródiák különben mind csak azt bizonyítják, hogy nagyban tetszett, hogy kortársai jól fogadták, bár ép oly hamar elhangzott a regény hire is, szerzőjének neve is!

¹ Ujra kiadta *Geiger* L. »Firlifimini und andere Curiosa« (Berlin, 1885.) cz. alatt.

III.

Siegwart nálunk.

Tíz évvel Siegwartnak megjelenése után, e regény magyar fordításban is megjelent, miután rövid idő alatt francia, olasz, angol, lengyel, hollandi és dánra is lefordították. (Goedecke II. 700.) E magyar fordítás több szempontból nevezetes. A fordító ebben fejtette ki írói működése legfontosabb részét, a nyelvújítási mozgalom e fordítástól kezdve nyért nyilvános színezetet, arra nem is tekintve, hogy feltűnően tetszett, s így a magyar érzélgés korának legnevezetesebb terméke.

De volt-e érzelgő korszak Magyarországon is? A Kazinczy »Bácsmegyei keservei«-nek kiadása elé irt bevezetésben Heinrich Gusztáv kiemeli, hogy Kazinczy is ép oly betege volt az érzélgésnek, mint akár a németek (39.), s hozzátehetjük, hogy nemcsak Kazinczy, hanem *e kornak ifjai általában*, s erre nézt ma már számos bizonyító adat áll rendelkezésünkre. Egypárt felsorolunk.

Nem tekintve Horváth Ádámnak »e bajszos és csombókos legénynek« érzelgő levelére, melyet Kazinczyhoz ír Bácsmegyeinek olvasása után, sem annak érzelgő versére, »Bácsmegyei Mantzijának lakodalma után«, melyet a kassai Magyar Muzeum közölt (1788. 364.), sem Csokonainak Lilladalai közt álló »Bácsmegyei leveleire« című költeményére (III. könyv, 45. dal) — mint a melyeket már Heinrich Gusztáv felsorolt, — csak az újabb adatokat említjük meg. Ezekből kitűnik, hogy Kazinczynak Szentgyörgyhez irt sorai: »Én nem tapadok belé makaes tapadással a fájdalom érzésébe, s kesergésemben nem keresek édes gyönyörűséget« nem igaz megfigyelés, nem őszinte hang. (Közölte Toldy: »Kazinczy és Kora«. Jegyzetek XVII.). Kazinczy Gessnernek hozzá intézett levelét »édességnek — nevezi, — melyeket forró könnyek kísértenek«; Gessnernek írja: »Sirva mondok hálát őrangyalomnak, ki arra a gondolatra birt, hogy G.-t fordítsam le.« Sir, ha barátjától levelet kap, ha örömhirt vesz, ha a Messiást olvassa, ha gyermeke születik, ha egy csinos verset ír, ha egy jó szó ötlük agyába. 1789-ben írja Arankának: »Egy román érdeme felől egy 15 esztendő leány jobban itél, mint két professor; a lányka kicsorduló könyncsepje edesebb jutalom az érzékeny írónak, mint a professor urak bölcs itélete.« (Kaz. lev. I. 448.) Ime e korszak kedves kifejezései: *kicsorduló köny, érzékeny író . . .* Appel (Werther u. seine Zeit. p. 41.) említi, hogy Wigand Pálhoz levél érkezett Magyarországból, melyben arra kéri, hogy Werther sírjáról küldenének egy árva levelet! Verseghinek híres dalát: »Mig sűgva kóvályog az estvéli szél« a Magyar Muzeum dallama kíséretében adja ki, hogy országszerte énekelhessék holdfény mellett, gitár kíséretben! Csokonai írja Lillájához: »Ejts egy pár könnycseppet ez utolsó levelemre: ez nekem és az én leghivebb szeretetemnek elég áldozat fog lenni te tőled.« Csokonai Lilladalait

»érzékeny daloknak« nevezi, Himfy szerelmének is érzékeny eleme tetszett, Daykának panaszos sóhajai, Anyosnak merengő fájdalma ragadták édes ábrándba érzékeny közönségét. Még Baróti Szabó Dávid is verset ír a holdhoz. Kármánnak Markovits grófnőhöz intézett, épen nem sentimentalis leveleiben is felhangzik egy-egy érzelgő sóhaj: »Nem ismerem nagyobb gyönyörűséget, mint ha rólad gondolkozom. Mélyen folynak ilyenkor könyeim, hevesen dobog szívem, és leirhatlan édes érzés, bánatos öröm ömlik el egész valómon.« Szabó Lászlónak panaszos éneke:

Ah nincs többé a kit szerettem,
Az a jó nyájas lélek! stb.

mélyen meghatja Kazinczyt, Horváthot és Földit is.

De kell-e még a példákat számositanom? Tagadhatlan, mi is usztunk a mult század végén az érzelgés árjában, a minek különben egy positiv s örvendetes eredménye is volt: a szivnemesbülés, s a mi véle együtt jár, a társadalmi ellentétek helytelenségének mindjobban előtérbe emelkedő tudata. 1784-ben írja a »Magyar Hirmordó:« »Megint egy nemes cselekedetet irunk, megint az ember-szeretésnek nagyságos példáját mutatjuk és pedig követésül még a Méltóságos Nagyoknak is.«

Igaz, a mult század humanistikus eszméi, sajátosságos társadalmi alakulásunk folytán, csak jó későn jutottak nálunk diadalra, akkor, mikor már Európában mintegy ötven év előtt nemcsak proklamálva, de nagyjából keresztül vive is voltak. De a regények, a bennök foglalt humanistikus eszméknek terjesztésével, ép elterjedtségük miatt, hasznos szolgálatokat teljesítettek. Nincs helyén bőven részleteznünk mult századi társadalmunk sajátosságait, a polgárság izolált helyzetét, a parasztság elnyomott voltát, csak megemlítjük, hogy polgárságunk nagyrészt nem magyar, a nemesség jogainak féltékeny őre volt, a parasztságnak meg nincsenek is jogai, csak kötelességei. De egyre jobban tudattá szilárdul, hogy e helyzet tarthatatlan Európában is, nálunk is. S a költők e társadalmi ellentét ferdeségeinek kiszinezése közben, a könyvek hatása alatt, melyet történeteik szülnek, a parasztság iránt a száanalom, a nemességben az igazságérzet felébresztését segítik elő. E processusban közreműködhetett Miller »Siegwartja« is, mely Barczafalvi Szabó Dávid fordításában rövid idő alatt nagy elterjedtségnek örvendett nálunk is.

Siegwart fordítójának élete hasonlít némileg Milleréhez. Ez is oly tüzzel fog az irodalomhoz, mint Miller; fordításokkal lép fel ugyan, de van benne bizonyos eredetiség is, mert ő nemcsak fordító, hanem szójúító is, s ebbeli működésével némi jelentőségre tett szert. De miként Millert, a kritika őt is lehüti, s lassanként lemond terveiről, írói ambíciójáról s jövedelmező állásra szert téve, megvonul magányában, bár szűk körben, de hasznos munkásságot fejtve ki.

Bodrog-Keresztúron született, Zemplén megyében, 1762-ben. A sárospataki akadémiai tanfolyamot 1776. január 20-án kezdi s 1783-ban végzi. Sárospatakon Kazinczynak oskolatársa volt, s mikor az Bessenyei »Podotz és Kazimir«-ját lefordítja, még 1776-ban üdvözlő verset ír hozzá, s Kazinczy fordítása elé teszi. Iskolai tanulmányai befejeztével, (1784.) a »Magyar Hirmondó« szerkesztője lesz, de csak rövid ideig marad ez állásában, mert június 30. elbucszuk a közönségtől, s a lap vezetését Szacs vay veszi át. Ez azzal kezdí meg működését, hogy arról a leoninus verselményről, melylyel a távozó szerkesztőt Csehi Pogány Ferencz megtisztelte, gúnyosan emlékezik meg, de az irónia a verselőt érinti. Pozsonyban írói ösmeretségre tesz szert, többi közt Édes Gergely említi, hogy ösmeri. »Nála mulatgatván, kezdtem örülni vele.« (Figyelő V. 111.) 1784-ben külföldre megy »külső országi okadalmakra«, s csak 1786 elején jön haza, s Pozsonyban juniustól deczemberig ismét a Magyar Hirmondót szerkeszti. A következő évben megint külföldre megy, honnan csak 1789. végén tér vissza, mint azt Dugonics hoz irt leveléből tudjuk. (Följegyzések, 39. l.)

Külföldön ösmerkedett meg Miller Siegwartjával s fordította le magyarra, s 1786. végén (az előszó deczember 3-ról van keltezve) adta ki. Egyéni sentimentalismusa vonzotta őt e műhöz, hisz Dugonics Etelkájának olvasásakor, mint Dugonicsnak írja: »melegen záporozák szemei azon hálát, melyet szívéből szemére s onnan a keresztény magyarok Istenének királyszéke elébe fel-felküldözgete,« s olvasás közben is »buzgó szívének csatornái megindultanak« (u. o. 38. l.). 1789 végén hazajövéen külföldi tanulmányútjáról, érezhette azon megsemmisítő kritika hatását, melyet Kazinczy a Magyar Muzeumban (l. 178.) Siegwart fordításáról írt. Erről írja Dugonicsnak, hogy »én ugyan — ámbár az irigység már, mint kis embert, egészen elgyalázott is, és csaknem minden tüzetem kioltotta«. Bár ez idétt »csak égi madár módra tengődve él« írói tervekkel foglalkozik, magyar grammatikát akar írni, a matematikának mind »elementaris, mind sublimior részeinek kidolgozásához fog«. (U. o. 39.)

1791-ből jelenti a Magyar Kurir Sárospatakról (176. l.), hogy január 26-án a superintendentalis gyűlésben őt jelölt közül Barczafalvi Szabót választották meg a physika és matematika tanárának »oly rendeléssel, hogy ha ő kegyelme maga is megtalálna győzetetve lenni arról, hogy még ő kegyelmére felférne valami e tudományokból« 100 aranyat kap s menjen ki külföldre. Ő csakugyan Göttingába megy s csak 1792. május 1-én foglalja el székét egy latinul irt értekezéssel. Mint sárospataki tanár nagy tekintélynek örvendett, 1793-ban írja Kazinczy Kis Jánosnak: »Patakon hijába igyekeztem Proselytusokat kapni. Ott az az izeveszett Szabó Dávid, a ki Siegwartot olly érzéketlenül fordította, a legjobb elmét is eltakeri.« Hogy pedig Szabó Dávid nem volt Kazinczy barátja: azt Szabó heves szóújítása, melynek ezidétt Kazinczy nem volt

még elszánt híve, s a museumi kritika megérteti. Halálakor azt írja a »Magyar Kurir« (1828. I. 28.): »Ritka tudományos műveltség mellett, az ő fedhetlen erkölce, az élet sokféle viszontagságaiban is rendíthetlen karaktere, a közjó forró szeretete, nyájas társalkodása, s vele született őszintesége által annyira megnyerte mindeneknek, különösen közönségünknek szeretetét és tiszteletét, hogy az ő emlékezete mindenkor kedves és maradandó lesz.« Hiszen 1789-ben azt írta Dugonicsnak: »Minden tehetségemet csak arra szentelem, valami csak magyarság — — készen vagyok mégis inkább éhvel halni, mintsem hogy én valamit németül tanítsak.« S szavának állott, csak azért fogadta el a sárospataki tanszéket, mert tudta, hogy ott magyarul taníthat. Lelkességéről különben van még egy adatunk. Édes Gergely írja gróf Ráday Gedeonnak (Figyelő V. 365.): »Reménylem, hogy verseim nem maradnak nyomtatlanul. Szabó Dávid úr pataki professor mai napig is bíztat vele, hogy ha orthographiáját be veszem, maga költségén az én nagy hasznomra kinyomtatja minden írásomat.« 1794-ben az Urániára előfizetőket gyűjtők közt találjuk nevét. Mindez kettőt bizonyít: lelkes munkálkodását a hazai nyelvterjesztésében és azt, hogy polgártársainak bizalmát elnyerte, s hogy közszeretben élt.

1802. július 16-án csakugyan a kollegium rektorának is választják, s e hivataláról 1805-ben mond le, ekkor magányba vonul s csak 1828. márczius 20-án halt meg, miután időközben Zemplén-vármegye táblabírójává is választotta.

Ifjúkorának sentimentalismusa véle Miller Siegwartját megszeretetté s 1787-ben lefordítván, kiadta. Nem sokkal utóbb felkiált Rát Mátyás Kazinczyhoz szólván: »Hogy hogy lehet, hogy ez a fordítás kél, holott a magyarok néha szerfelett is finnyásak?« E korban, az aesthetikai izlés teljesen fejletlen állapotában, igen furcsán vélekednek a regényről egyáltalában. — Kazinczy védi, mert »a szóllás és magaviselet durvaságait kedvesebb izlésre faragja.« Földi azonban elítéli, mert csak szerelemre tanít. De akadt azért közönsége, ifjaink és lányaink sorában, s Siegwart meg is tette ott hatását. A sentimentalismus korában a leghíresebb sentimentalis regény közönségre számíthatott!

Barczafalvi Szabó fordítása azonban még egy szempontból nevezetes: regényében nagy számú új szót csinált és használt. Barczafalvi egész életén át kedvvel foglalkozott a nyelvészettel, nekrologjában is olvashatjuk, hogy »ez volt legkedvesebb studiuma s mely fáradhatatlanul munkálkodott abba, bizonyítják sok ívekre terjedő kézírásai.« Szóújítása nem volt ugyan elszigetelt jelenség, előtte Faludi, Adami és Kónyi is csináltak új szókat, nem tekintve már első bibliafordításunkra, Molnár Albertre, Gyöngyössi Istvánra, mint a kik — Simonyi szerint (Magyar Nyelv I. 247.) — izoláltak és önkénytelenül »estek e nagy hibába«. Azonban Barczafalvi Szabó következetesen és — bátran mondhatjuk — sikerrel csinálta

szavait s nem is olyan rendszertelenül, mint orthologusaink, a maguk elfogultságában, feltüntetni szeretnék. Uj szókra ez idétt valóban szükség volt, ezt ép a nyelvújítás sikere bizonyítja! Dugonics »Etelká«-jában ezt írja Barczafalvi Szabó működéséről: »Barczafalvi költött szavait igen kétfelé oszlott itélettel vette az olvasott Magyarország. A mi engem illet, valahányszor azon említett szavakat oly barátimmal olvastam, kik csendes és messzelátó tehetséggel bírtak, mindannyian Szabó urnak szorgalmát az egek tornáczáig emelték. Folytassa tovább a munkát és a magyar tárházat illetén gyöngyeivel ezután is gyarapítani akarja.« Barczafalvi e sorokra ezt válaszolja: »Köszönöm főtisztelendő úr rólam esméretlenről Etelkájában tett azon kevésből álló jó emlékezését is, mint szintén sok tölem csinált szóknak beiktatásokból kitetsző erőlködésem pártfogását is.« Nem fogadta azonban pl. Édes Gergely sem (Figyelő V. 365.) ilyen tetszéssel Barczafalvi »erőlködését«, mert neki »még az új szók be nem vitele miatt is nagy oka van ellenkezni.« Különösen a mány-mény képzőkkel per analogiam képzett szavai nem tetszettek, mint azt Beregszászinnál is olvashatjuk: »Versuch einer Sprachlehre« (p. 48.). Kazinczy nyelvészeti nézeteinek fejlődésében is jelentős mozzanat Barczafalvi fordítása. Ez idétt még Kazinczy némileg orthologus, a mennyiben az idegen szókat használja Bács-megyének fordításában is, s Ráday Gedeon hatása alatt csak föltételes szóújítást enged meg. 1788 január 4-én azt írja neki Ráday: »Nem vagyok én ugyan azon értelemben, hogy új szókat teremteni ne lehessen, ha újabban folyamatba hozzuk vagy az ez előtt 200 esztendővel szokásban lévő s már feledékenységben ment szóllások módgyát vagy pedig az magyar nyelvnek analogiájával meg edgyező új szókat faragunk vagy ismét az más nyelvekből már bé vitteket és ösmeretéseket megmagyarosítjuk vagy pedig még az bé nem vitteknek magyar végző hangot adunk.« Kazinczy megbírálja Barczafalvi Szabó fordítását a Magyar Museumban (I. 178—187.) s a szóújításáról azt írja: hogy »a szó szerzést általjában tilalmasnak nem állítom, de azt kívánnám meg 1. hogy az új szó azt fejezze ki, a mit akar, 2. hogy bizonyos gyökértől jöjjön, 3. hogy magyar hangzású legyen és a nyelv analogiájához alkalmazkodjék s 4. hogy ritkán alkalmazzák. De hozzá teszi, hogy inkább tudományos könyvben van helyén, mert a románt fordítani s a gyönyörűségre szolgáló dolgokat idéltlen nevelkek mocskolni el, megengedhetlen vakmerőség.« Kazinczynak e nézetei — tudjuk — gyökeres változáson mentek át, de ekkor ez elvek alapján itélvén el Barczafalvi fordítását, közhelyeslésre talált. Hiszen maga Barczafalvi kijelenti előszavában, hogy mert ellenzést látott, tüzre vetette volna fordítását, de nem rendelkezhetett fölötte, mert a mű már kiadójaé volt. Jellemző, hogy Kazinczy Pályája emlékezetében (103. lap) azt mondja Barczafalviról, hogy »ha vétkezett is, de ada néhány darab aranyat, néhány gyöngyszemet és gyémántot s mely nyereség volt az. S mit adtak a lármázók!« Ezzel kritikájának

élet veszi, s valóban elfogultság, mikor Simonyi, de persze az orthologus láz első korszakában, a Nyelvőr I. kötetében (97. l.) azt írja: »Barczafalvi számára a magyar nyelvnek nincs, nem lesz dicsérő szava soha. Ha nyelvünk annyira elfajult, azt legnagyobb-részt az ő szerencsétlen szóalkotásainak köszönhetjük.« Ma már Simonyi is másképp vélekedik s annyit legalább elismer, hogy vannak egészen természetesen képzett szavai is. (Magyar Nyelv I. 254.) Barczafalvit azonban, mint mondtuk, mindedig tulságos szigorral ítelték meg, nem volt ő oly tudatlan szógyártó, hanem ellenkezőleg, szócsinálásaiban volt rendszer is, mint azt épen Simonyi (Magyar Nyelv I. 256—7.) ki is fejté. Hogy pedig szóalkotásai »szerencsétlenek« sem voltak, arra meg legjobb bizonyíték az alább közölt szójegyzék, melyek mind Barczafalvi csinálmányai s melyek nélkül orthologusaink a Nyelvőrben egy cikket sem írhatnának!

Ábra, alap, alagya, arány, belváros, bürü, csontváz, czim, czimezni, cikkk, dal, ejteget (ejtegetés), előzmény, előlülök, esdekel, estély, felület, felleng, fentség (fenség), fuvora (fuvola, fuvoláz), gúnyor, gyám, gyűjtemény, hajtogat, helyettes, himezni, hivnök, idom, ifjoncz, ima, iromány, jelenet, kelengye, képzemény, költemény (költevény), környörülékeny, körület, környölmény, közönbös, közönség, következmény, küllő, külváros, lakós, láthatár, lépcső, magasztos, meneszt, minta (lapp szó), mondotat (oratió), művész, naptár, nyirettyű, nyomtatvány, olvasmány, országnok, önkénytes, pamlag, perczenet, rekesz, sikátor, szabda, szakma, szempont, szenyveszt, szerep, szünnap, szürkület, tábornok, talaj, tanoda, tanulmány, tanácsnok, társadalom, teremtvény, titoknok, torz, tömör, tömkeleg, tünemény, ujoncz, uradalom, ügyész, zongora (zongorázni), vaksi, választvány, vetemény, vita (vitáz).

Ime Barczafalvinak mintegy 100 új szót köszönhet a magyar nyelv, s ezek közt oly szépeket és kifejezőket is minők: *dal, czim, művész, magasztos* stb. Nem lehet tagadnunk azonban másrészt, hogy többi csinálmányai, Toldy helyes megjegyzése szerint, a »nyelv törvényeinek még akkor kifejetlen volta miatt« (Irod. tört. 143.) ügyetlenek, sőt érthetetlenek is. »Ámde mit adtak a lármázók!«

Végül a mi fordításának aesthetikai értékét illeti, arra nézt Kazinczy bírálata maig is megállhat. Kazinczy kifogásolta, hogy fordítása alacsony, izetlen kifejezésekkel telt, hogy sok helyt a synonymok helytelenül összehordvák, s különösen a parasztszólások ellen kél ki, minők: *egyszeribe, amúgy, frissen, lassan-lassan, amúgy menedékesen*. Igaza van, hogy kifejezései nem szabatosak, hogy ott is körülír, a hol már találó kifejezéssel is birtunk. Így szerelemmel telt tekintet helyett »*egybe elnyelhetném formáilag áhító tekintet*«-et mond. Minő csúnya ez a szó *tekeregdégélés!* Verseinek czifrái és cikornyái ellen is okkal kél ki Kazinczy, sőt a felhozottaknál találunk még különbeket is. Mindehez hozzátehetjük, hogy sok helyt félreértette az eredetit s telve érthetlenségek-

kel. Furcsa, mikor Münchent *Muník*-nak mondja; s telve germanismusokkal is pl. két ifjak; vadászatot indít; sein Mädel-t »az ő lányának« mondja; száná ezen szegény embereknek sorsokat stb. Mennyire jellemző, mikor e helyett *önző*: »igen maga hasznát keresőt« mond, s a hol az eredetiben *erős* áll, *ő* »nem puha rendű foglalatosságra való hajlandóságot« mond, s *polgár* helyett »a maga lakó helybélit.« Bizonyos, hogy Barczafalvi nem volt stilművész, s e tekintetben fordításának valóban nincs sem értéke, sem jelentősége. Ő szószerint fordít, küzd a nyelvvel, s a hol lehet új szót csinál.

Meg kell még jegyezmem, hogy Siegwartot Kazinczy is lefordította »Szegvári« czim alatt, de mikor azok a bizonyos előszóbeli híres barátok fordításának kiadására bizgatták, Barczafalvi fordításának elterjedtsége miatt kéziratát tűzbe dobta. (Miller levele Kazinczyhoz. Kaz. lev. I. 32.) Nem fordítói izlésének megváltozása szülte tehát benne ezt az elhatározást, mint azt még Heinrich Gusztáv vélte. Siegwarthoz ifjonti emlékek vonzották őt mindenha!

DR. LÁZÁR BÉLA.

T Á R C Z A.

Cserei-e vagy Rozsnyai?

Legutóbbi füzetünkben Ferenczi Zoltán úr Cserei Mihálynak néhány ismeretlen versét közölte 1690—98-ból, melyek közül a 33. és 34-ik (a 454. és 455. lapon) Bethlen Gáborról és Bocskairól szól. Cserei az előbbit 1697. aug. 12-én, az utóbbit szept. 1-jén írta volna.

A napokban a gróf Mikó Imre szerkesztette *Erdélyi történelmi adatok* II. kötetét lapozgatván, az abban közlött athnámék végén, a 328. lapon a Bocskairól szóló, a 342. lapon a Bethlen Gábort dicsőítő három-három strophás versezetet azon mód megtaláltam.

Ez athnámékat »Litterae donationales et juramentales Portae Ottomanicae« czim alatt Rozsnyai Dávid gyűjtötte össze.

Rozsnyai Dávid, — portai török deák (tolmács) I. Apaffi fejedelem korában, — jóval idősebb volt Csereinél, amennyiben ő 1641-ben született (meghalt 1718-ban), Cserei meg 1668-ban (1756-ban halt meg). 1697-ben tehát, a Csereinek tulajdonított versek iratási évében, mind a kettő már meglelt ember; korukat tekintve, bízvást verselhettek,